

Jesper Oldenburger en Margriet Fokken

Van Achilles tot Brando, een frisse blik op een ideaalbeeld

Een interview met Henk de Smaele

Op een zonnige namiddag in april haasten wij ons van het Antwerpse centraal station naar de stadscampus van de universiteit. Veel tijd om de prachtige hal van het stationsgebouw te bekijken hebben we niet, want de reis van vijf uur heen en terug naar Groningen heeft onze tijd in Antwerpen aardig bekort. We zijn hier echter ook niet om de toerist te spelen, maar om historicus Henk de Smaele te interviewen. In het najaar van 2009 was hij nog actief op het KNHG congres 'Woorden en daden. Mannelijkheid in de Lage Landen, 1800-2000', waar hij sprak over de betekenis van aantrekkelijke mannelijkheid in de jaren vijftig en de vroege jaren zestig in de Vlaamse filmkritiek. In 2006 was hij betrokken bij de totstandkoming van een themanummer van *Tijdschrift voor genderstudies* over 'Verbeelding van mannelijkheid'.¹ De interesses van De Smaele beperken zich echter niet tot de representatie van mannelijkheid in de populaire cultuur. Zo kwam in 2009 de herwerkte versie van zijn proefschrift uit: *Rechts Vlaanderen. Religie en stemgedrag in negentiende eeuws België*.² Wij spraken met hem over de samenkomst van zijn interesses voor politieke cultuur en representaties van mannelijkheid in zijn werk en de stand van het vakgebied op dit moment.

Waar bent u op dit moment mee bezig?

Ik ben al vele jaren bezig met een boek voor een Engelse uitgeverij. Het is voorlopig getiteld: *A political history of the nude*, waarin het gaat over het gebruik van het lichaam en representaties van het lichaam in verschillende

1 Henk de Smaele, 'Een beeld van een man. Mosse en het moderne mannelijke stereotype' *Tijdschrift voor genderstudies* 9 (2006) 5-18. De inleiding van dit nummer werd ook door hem verzorgd.

2 Henk de Smaele, *Rechts Vlaanderen. Religie en stemgedrag in negentiende eeuws België* (Leuven 2009).

politieke regimes, politieke ideologieën en politieke culturen ergens tussen het einde van de achttiende eeuw, de periode van de revoluties, tot en met de twintigste eeuw. Het is eigenlijk een soort replek, een alternatieve visie, op wat George Mosse doet in zijn boek *The image of man*.³ Mosse benadrukt dat er een grote continuïteit bestaat in het beeld van mannelijkheid dat teruggaat op Griekse beelden



Henk de Smaele

van mannelijkheid, die een icoon werden van de moderne burgerlijke maatschappij. Dat beeld straalt enerzijds vooruitgangsgeloof uit en anderzijds beheersing en gedisciplineerde mannelijkheid. Mosse stelt dat dit aan het einde van de achttiende eeuw op de voorgrond kwam, bijvoorbeeld in de neoklassieke schilderkunst van David. Dit bleef zo gedurende de negentiende en twintigste eeuw, wat terug te zien is in bijvoorbeeld het fascistische beeld van mannelijkheid. Mijn idee is dat in de periode tussen de revoluties en het fascisme het beeld echter min of meer verdwijnt in de *mainstream* visuele cultuur. Wat volgens mij – en trouwens heel wat feministische onderzoekers voor mij en met mij – de macht of kracht van mannelijkheid verklaart, is dat het juist niet visueel wordt vastgelegd in deze periode. Het is veel meer *dis-embodied* of ontlichaamd dan het beeld van vrouwelijkheid. In de negentiende en twintigste eeuw zie je heel veel representaties van naakte vrouwelijkheid en heel weinig naakte mannen. De *mainstream* cultuur is gericht op het doen verdwijnen van die visuele mannelijkheid, en deze beelden worden dan ook saai genoemd. Meer algemeen wordt het tonen van mannenlichamen ziek of exhibitionistisch genoemd. De hoofdstukken van het boek waaraan ik werk bestaan uit een behandeling van literatuur, maar in elk hoofdstuk werk ik ook een case uit gebaseerd op bronnenmateriaal. Een combinatie dus van origineel onderzoek en historiografie.

3 George L. Mosse, *The image of man. The creation of modern masculinity* (New York 1996).

Kunt u een voorbeeld van een case geven?

Een van de cases gaat over Hyde Park Corner in London. Daar staat een beeld dat is opgericht voor Wellington vanwege zijn overwinningen tijdens de Napoleontische oorlogen, waarbij Wellington uiteraard één van de grote helden is. Het geld hiervoor werd bij elkaar gebracht door patriottische vrouwen van aristocratische afkomst die een inzamelingsactie organiseerden voor het monument. Het uiteindelijke beeld werd vervolgens 'Achilles' genoemd, naar de grote Griekse held uit de *Illias*, maar eigenlijk is het gewoon een grote naakte man, helemaal volgens de conventies van de neoklassieke beeldhouwkunst. De eigenlijke boodschap 'Wellington is de nieuwe Achilles' werd vervolgens weggelachen door de *beau monde* en het volk. Mij gaat het dan ook niet zozeer om het beeld zelf, maar vooral om de receptie ervan. Hoe een bepaalde beeldtaal mislukt en vervolgens aanleiding geeft tot hilariteit.

Diegenen die vervolgens wel in een dergelijke mannelijkheid geloven, zoals de radicalen in Engeland, confronteren Wellington met zijn eigen beeld. 'Dit is nou onze Achilles, onze grote man en hij is bang om in oorlog te raken. Hij heeft geen ballen aan zijn lijf!' Dit gebeurt bijvoorbeeld zodra het establishment, waaronder Wellington, ten tijde van de Belgische revolutie kiest voor de zijde van Willem I, terwijl de radicalen op de hand van de revolutionairen zijn.

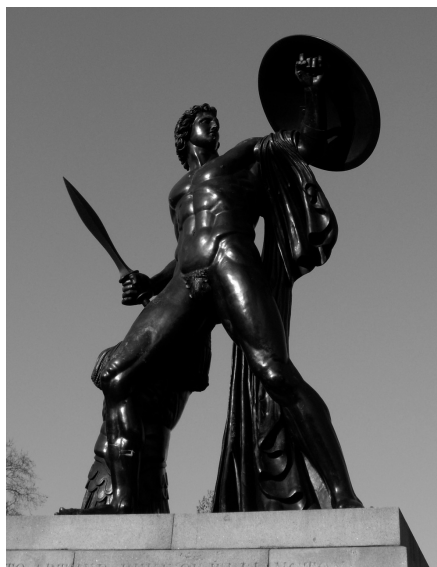
Dit is dus een case waarbij ik een brug maak tussen de revolutionaire Franse periode, waar een dergelijke afbeelding van mannelijkheid nog werkt, en een soort liberaal klimaat in het negentiende eeuwse Engeland waar het duidelijk niet meer werkt. Op deze manier wil ik een beetje weg van wat Mosse schrijft over '*the modern male stereotype*'.

U zei net dat u af wilde van het beeld van de traditionele mannelijkheid. Bent u dan op zoek naar iets wat er voor in de plaats komt?

Mijn these is dat, als mannelijkheid wordt opgeroepen, men al snel denkt aan het ideale Griekse lichaam. De *mainstream* cultuur, echter, is er juist op gericht op dat beeld te vermijden. Want wie gebruikt dat symbool vooral? Ik zei zojuist al de radicalen, maar ook de socialisten en de fascistten in hun opkomst als anti-establishmentpartij tegen de liberale elite, tegen de 'Joodse dominantie' van de wereld van de beurs. Het wordt dus doorgaans gebruikt door die partijen die niet hegemonisch zijn, die nog geen macht hebben maar ernaar streven de zittende elite te vervangen.

Historici die mannelijkheid willen bestuderen belanden dus nogal

snel bij dergelijke bewegingen, met die indrukwekkende masculiene iconografie. Zo wordt er bijvoorbeeld vaak onderzoek gedaan naar de plaats van mannelijkheid in nationale bewegingen en andere politieke bewegingen als het communisme. Een ander klassiek voorbeeld is de opbouw van Israël en de plaats van mannelijkheid in het Zionisme. Je had het stereotype beeld van de Joden als weinig blootgesteld aan de zon, weinig met fysieke cultuur bezig en dus wit, zwak, week, cerebraal en lelijk. Toen George Mosse geconfronteerd werd met een iconografie waarbij



Wellington monument, Hyde Park Corner, London.

Joden met een bloot bovenlijf afgebeeld zijn, die gespierd zijn en er eigenlijk Arisch uitzien, had dat een grote impact op hem, zoals hij beschrijft in zijn autobiografie.⁴ Dit is natuurlijk heel dankbaar onderzoek en ik heb daar ook geen problemen mee.

Dit zijn namelijk momenten waarbij mannelijkheid een bepaalde herkenbare, visuele plaats krijgt. Maar er zijn ook momenten dat die mannelijkheid juist weer onderdrukt moet worden en dit gebeurt volgens mij op het moment dat er zoiets als een staatsstructuur of hegemoniale structuur ontstaat. Wat ik bijvoorbeeld altijd zo grappig vind is het beeld van één van onze vorige Ministers van Defensie, die met hangbuik de troepen schouwt en de militairen een handje schudt. Hij is de machthebber, die wordt geconfronteerd met - bij wijze van spreken - ideale mannenlijven over wie hij de baas is. Dit is een potentieel risico en je moet dan een onderdrukking krijgen van, of in zekere zin een nederige plaats geven aan die mannelijkheid, wil je niet bezwijken.

Het ideale manbeeld wordt juist vaak aangehaald waar er sprake is van verzet en revolutie. Je ziet dit gebeuren in de Franse Revolutie en bij de Nazi's. Je kan dus inderdaad een grote parallellie tussen die beelden vaststellen. Je ziet het bijvoorbeeld ook in de *black power movement*. Op een bepaald

4 George Mosse, *Confronting History: A Memoir* (Madison 2000).

moment wordt mannelijkheid daarin ook gebruikt. Of in het onderzoek van Frances Gouda over de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd waarin ook een soort mannelijkheid wordt geclaimd en gebruikt.⁵

Hier schuilt volgens mij ook een zeker gevaar in voor de historicus: men kan zich gemakkelijk blindstaren op de iconografie van perfecte mannelijkheid. Het valt daarbij op dat de geschiedenis van mannelijkheid vaak wordt geschreven door juist die mensen die zich buitengesloten voelen van dat fysieke beeld van ideale mannelijkheid. En als ik aan mezelf denk: ik heb me ook nooit met mannelijkheid geassocieerd en ik herinner me dan ook de discussies met mijn vriendin, die feministisch actief is, over wat nu de meest dwingende rol is: de mannelijke of de vrouwelijke? Want eigenlijk is het behoorlijk dwingend om een man te zijn. Het is een moeilijke rol die je moet verwerven, een soort *performance*, die je elke dag moet onderhouden en waarbij je je moet distantiëren van van alles en nog wat. Maar aan de andere kant moet ik ondertussen ook toegeven dat mannen, zeker als ze ouder worden, veel minder gehinderd worden door dit ideaalbeeld van mannelijkheid. Mannen met bierbuiken en kale hoofden kunnen ook goede posities krijgen. Dit wil uiteraard niet zeggen dat er bij de mannelijkheid ook geen uitsluitingen zijn, maar vooral dat we mannelijkheid en vrouwelijkheid anders moeten plaatsen. Er zijn belangrijke verschillen in de manier van constructie van mannelijkheid en vrouwelijkheid.

Zoals?

Mannelijkheid wordt op een andere manier gerepresenteerd, op andere plaatsen en het werkt ook anders. Eigenlijk is dit iets wat we al lang wisten. Het afbeelden van vrouwen werkt niet hun macht in de hand, maar juist hun onmacht, of daar draaide de feministische analyse van kunst om. Maar het is belangrijk om te zien dat er andere terreinen zijn bij mannelijkheid; de constructie van mannelijkheid en vrouwelijkheid verlopen niet noodzakelijkerwijze parallel.

En is uw idee dan ook dat het genderonderzoek toch nog steeds meer om vrouwen draait, in plaats van onderzoek naar mannen? Of dat dit gecombineerd wordt?

Als ik nu kijk naar het onderzoek dat gebeurt naar gender in Vlaanderen

5 Frances Gouda, 'Van gecastreerde onderdanen naar krachtige burgers. Nationalisme en kledij in het Indonesische nationalisme (1900-1949)' *Tijdschrift voor genderstudies* 9 (2006) 32-48.

door historici, dan kun je niet zeggen dat er geen aandacht is voor de man. Dan denk ik dat er juist bijna een soort grotere aandacht is voor mannelijkheid. Men heeft in zekere zin makkelijk aangehaakt bij het onderzoek naar mannelijkheid, misschien door de relatief jonge traditie van genderonderzoek. In plaats van het bijna besmette idee van de 'klassieke' genderhistorica, die vooral met vrouwen bezig was.

Maar als ik dan bijvoorbeeld in de redactie zat van het *Tijdschrift voor genderstudies*, dan merk je ook dat daar de redactieleden overwegend vrouwelijk zijn en dat het onderzoek toch in 90 procent van de gevallen gaat over vrouwen. Dit is verder niet verkeerd, want er is natuurlijk een historische reden voor.

U houdt zich ook bezig met postkoloniale theorieën. Kunt u daar iets meer over vertellen?

Eén van de dingen die mij nu bezig houdt is hoe ook op het terrein van seksualiteit en gender er eigenlijk uit wordt gegaan van een geschiedenis die pas echt begint in het westen in de achttiende eeuw, en waarbij al de rest ongeveer hetzelfde is. Zo is er de assumptie dat, grof genomen, de homo-erotische elementen in de prekoloniale Arabische wereld eigenlijk grotendeels dezelfde zijn als die in het antieke Griekenland en Rome, en eigenlijk overal elders in de wereld. Dat lijkt mij een variant van de zeer algemeen verspreide opvatting dat de moderne Europese geschiedenis een soort afwijking is van het 'Algemeen Menselijk Patroon', zoals bijvoorbeeld Jan Romein heeft beweerd. Met andere woorden: Europa is de plaats van uitvindingen en revoluties. En het is dus ook daar dat bijvoorbeeld 'de moderne homoseksueel' is uitgevonden, waar zoiets ontstaat als een 'moderne identiteit', de 'moderne zelf' en de 'moderne seksualiteit'. Onvermijdelijk ontstaan zo hiërarchieën, zoals die tussen 'traditioneel' en 'modern', en 'westers' en 'niet-westers'.

Het houdt me dus bezig hoe in een kritisch terrein als gendergeschiedenis, we toch uiteindelijk Europa zien als een plaats van vernieuwing, verandering en uitvinding, en dat ook weer verbinden met de Verlichting en met de opkomst van het kapitalisme, zodat we onszelf als genderhistorici inschakelen in een narratief van modernisering en westerse exceptionaliteit. Dus toch weer het idee van het westen als de plaats van de verandering en de vernieuwing en het ontstaan van de geschiedenis. Ook al gaat het vaak gepaard met een kritische reflectie – zoals trouwens bij Romein – op die veronderstelde Europese exceptionaliteit. Dat lijkt me problematisch.

Dus meer aandacht voor diversiteit en hybridisering?

Ja, inderdaad. We zijn daar nu wel aan toe in genderstudies en genderhistory. We moeten oog hebben voor de verbinding die we vaak niet zien of willen zien tussen onze eigen historiografie, gendergeschiedenis, en een soort van westers zelfbeeld. We zien onszelf als genderhistorici natuurlijk graag als heel kritisch, maar bepaalde dingen zien we natuurlijk niet, waar we wel op geattendeerd kunnen worden via de niet-westerse of postkoloniale theorie. En het beweegt natuurlijk wel op dat vlak. Als je kijkt in de Lage Landen, dan zijn daar schitterende voorbeelden van. Het is niet zo dat er niets gebeurt, maar het is allemaal wel beperkt. Het meeste onderzoek blijft vrij traditioneel.

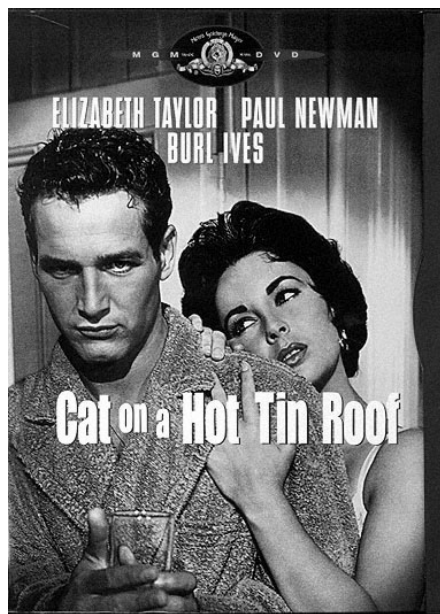
Ja, ik vind zelf vaak dat geschiedschrijvers niet altijd de meest vernieuwende mensen zijn. Of ze zijn meestal conceptueel niet zo met de dingen bezig. Gebruik van postkoloniale theorieën kan hierbij zeker helpen.

Heeft u in uw werk ook aandacht voor mannelijkheid in populaire cultuur?

Bijvoorbeeld in het artikel dat ik nu schrijf voor *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* over Marlon Brando en James Dean in België in de jaren vijftig. Ik concentreer mij op de films uit deze periode waarin zij en ook Paul Newman spelen, als *A streetcar named desire* (1951) en *Cat on a hot tin roof* (1958). In deze films worden mannen ongelooflijk fysiek in beeld gebracht, met perfecte lijven. Maar de rollen die gespeeld worden door deze fysiek perfecte mannen, zijn eigenlijk altijd problematische figuren. Het zijn telkens de begeerlijke mannen die opboksen tegen de patriarchale macht. Zo heb je bijvoorbeeld Paul Newman in *Cat on a hot tin roof*, waarbij je een lelijke, dikke, maar uiterst succesvolle vader hebt, die een eindeloze rijkdom heeft en die stervende is aan de gevolgen van kanker. De erfenis moet verdeeld worden en dus is er een spanning tussen twee zonen. De ene zoon is ook lelijk, heeft kinderen, heeft een gezin gesticht, is verantwoordelijk en heeft gestudeerd. Hij is in zekere zin de perfecte man, in de betekenis van een man die verantwoordelijkheden neemt en die voor het nageslacht zorgt en zich dus inschakelt in de patriarchale orde. Maar hij stelt sportief en lichamelijk niets voor en heeft dan ook nog een lelijke vrouw en vervelende kinderen. Dan heb je nog Paul Newman. Hij was een succesvol atleet, maar is eigenlijk te oud om nog actief aan sport te doen en is vervolgens sportjournalist geworden, maar zonder

animo. Hierdoor gaat hij aan de drank en raakt gefrustreerd. De mooie man in dit soort film is dus eigenlijk altijd diegene die weigert de rol van huisvader op zich te nemen en diegene die weigert verantwoordelijkheden op zich te nemen.

Dus wat gebeurt er in die films? De mooie man gaat dood, of hij pleegt zelfmoord, of komt tot inkeer, zoals Newman in *Cat on a hot tin roof*. Hij moet dan eigenlijk gaan accepteren dat hij lelijk gaat worden, zijn 'good looks' en fysieke aantrekkingskracht zal verliezen. Mannelijkheid is dus niet alleen ten opzichte van vrouwelijkheid of ten opzichte



Cat on a hot tin roof (1958). Bron: www.popcritics.com

van verwijfdheid te definiëren, maar ook ten opzichte van het kind. De jongen moet een volwassen man worden, wat eigenlijk betekent: zeggen van 'oké, ik ga nu lelijk worden, ik ga een buik krijgen en ik ga kaal worden, maar ik ga verantwoordelijkheid nemen, ik ga kinderen maken en geld verdienen.' Dit onderstreept mijn stelling dat mannelijkheid vaak juist wordt gelijkgesteld met het opgeven van het ideale lichaam. Je kunt een studie schrijven over Paul Newman en hoe een soort van ideale mannelijkheid in Hollywood wordt gecreëerd, maar dan mis je volgens mij het centrale punt. Eigenlijk speelt Newman een soort 'countertype', het tegendeel van wat de echte man moet zijn. Hij moet met zichzelf in het reine komen en bepaalde idealen opgeven. Als er al zoiets bestaat als hegemonische mannelijkheid, dan is het de *Man in the gray flannel suit* (om de titel aan te halen van de *cult classic* van Sloan Wilson uit 1955, een jaar later verfilmd met Gregory Peck in de hoofdrol).